

Agnieszka Wójcik-Popek

MSc. Eng., landscape architect

Krakow University of Technology, Faculty of Architecture, Institute of Cities and Regions Design

Agata Jaworska

Eng.

University of Rzeszów, Faculty of Biology and Agriculture

Łucja Kołodziej-Marek

Eng.

University of Rzeszów, Faculty of Biology and Agriculture

Scenic values of developing city in Polish spatial planning system. Example of Rzeszów

Abstract

The binding spatial planning system in Poland includes the protection of scenic values in an insufficient way. The progressive, rapid urbanization threatens the existing points and planes of passive exposure, lowering the scenic and landscape values. The paper compares various definitions of landscape and landscape values and analyzes the provisions of the current Study of Conditions and Directions of Spatial Development of the municipality of Rzeszów in terms of the identification and protection of scenic values and compares attractive landscapes with the coverage of the Local Spatial Development Plan.

Keywords: *landscape protection, city development, spatial planning*

Introduction

Documents providing a legal framework for the protection of landscape and scenic values in Poland are primarily the Act of 27 March 2003 on spatial planning and development (hereinafter: Planning Act) [Journal of Laws 2018, item 194], the Act of 24 April 2015 amending certain acts in relation to strengthening landscape protection instruments (hereinafter: Amending Act) [Journal of Laws 2015, item 774, 1688], European Landscape Convention (hereinafter ELC) and local law acts. In some cases, scenic values are protected indirectly on the basis of the Nature Conservation Act of 16 April 2004 (hereinafter: Nature Act) [Journal of Laws 2018, item 1614], Act of 23 July 2003 on the protection and the care of monuments (hereinafter: Monuments Act) [Journal of Laws 2018, item 2067, 2245; cf. Wójcik 2014, Wójcik 2015] or EU directives (e.g. Birds and Habitat Directives).

The condition of the Polish spatial planning system is discussed by many researchers [cf. Böhm 2016 and 2008; Wagner 2016; Śnigucki 2015]. On the commune level, various documents are prepared, e.g. development strategies, local revitalization programmes, environmental protection programs, Studies of the Conditions and Directions of the Spatial Management of a Commune, Local Spatial Management Plans (hereinafter: Local Plan). One of the most important documents that continuously presents the resources and planned development of the commune is a Study of the Conditions and Directions of the Spatial Management. The study is a compulsory document, covering the whole area of the commune (without closed areas, cf. Planning Act, art. 3.1), but, it is not an act of local law. The study very often analyzes the scenic values. However, they are extremely rarely included in local law acts. Currently, the most unfavorable is the lack of the obligation to draw up the Local Plans [Böhm 2008]. As acts of local law, they may introduce specific, binding provisions and effectively serve the protection of landscape and scenic values [cf. Łasocha 2014, Wójcik 2014, 2015]. The current state of the Polish spatial planning system should be supplemented with Act of 5 July 2018 on the Facilitation of the Preparation and Implementation of Housing Investments and Accompanying Investments, where the article 5.3 states it is possible to locate housing *investments regardless of the existence or provisions of Local Plans* [Journal of Laws 2018, item 1496].

Landscape and its definitions

Landscape is a concept difficult to define unequivocally, which is of interest to numerous scientific fields. It is shaped by natural and human factors: *the image of the land* [Novák 1972: 7-17]; *the physiognomy of a given area* [Mitkowska & Siewniak 1998: 118]; *area perceived by people...* [ELC 2000; Planning Act]. The ELC ratified by the Republic of Poland in 2004, in its preamble highlights the special features of the landscape – its economic function as well as the culture-forming role.

Many researchers also note that the landscape is a source of identification and identity for various human communities: social, ethnic and even national groups, precisely as a picture of the country: landscape, (especially historic) is an expression of local, regional and national tradition [Bogdanowski 1988: 46]; *is a general forerunner of information – it is a picture of creation or documentation of life* [Novák 1972: 7-17]. Landscape as a space inhabited by people, however, also becomes a symbolic space [Feliu 2002: 37], a space of characters that we feel instinctively and sensually and we read intellectually [Palasmaa 2012: *passim*]. Not only material signs, but also those remaining in the imaginary sphere [Królikowski 2017: 22], both individual and entire groups, become their common heritage, and thus a factor shaping their separate identity.

Most of the definitions quoted emphasize that the main means of perception and cognition of the landscape is the sense of sight [cf. Wolski 2017: 68].

Landscape qualities and scenic values

Art. 2 of the Planning Act [2018], mentions architectural and landscape values as an important aspect that should be taken into account in the spatial planning process. The Amending Act [2018] introduces many terms related to landscape values into the legal system. It defines, among others term landscape qualities [Nature Act 2018: art. 5], as natural, cultural, historical, aesthetic and scenic values of the area and related relief, creations and elements of nature as well as civilization elements, shaped by nature forces or human activity. However it should be noted that often a high aesthetic value is a feature of areas with high cultural values.

The Amending Act [2015: art. 7.1] introduces to art. 2 of the Planning Act the term "priority landscape", i.e. *a landscape particularly valuable to the public due to its natural, cultural, historical, architectural, urbanistic, rural or aesthetic and scenic values ...* It also introduces the obligation to carry out landscape audits in each province. In addition, based on the Amending Act [2015: art. 9] the legal definitions of the following terms have been introduced to the Nature Act [2018: art. 13a, 15b, 15c]: the vista, the viewing point, the foreground of the exposition.

Landscape values as aesthetic concept result from the attractiveness of the place itself or from the so-called borrowed views, opening to distant areas [Böhm 2016: 291-292]. The issue of composition and open landscape in modern large cities is addressed by Podhalański [2008; 2013]. According to Kazimierz Wejchert [1984: 36], *scenic connections constitute the attractiveness and richness of aesthetic experiences, the individuality of the city.*

Scenic values of Rzeszów

The landscape of the then small town began to change during the interwar period along with industrial investments under the Centralny Okręg Przemysłowy¹. After the Second World War, the industry developed further, and Rzeszów became the capital of the province. The period of socialism had the greatest influence on the present landscape of the city, when area of the commune enlarged about 7 times, and the population increased almost 5 times [page 1]. At that time, Rzeszów became a strong economic center and its further development after 1989 have caused that the city is still attractive as a place to live. However, many unfavorable spatial solutions from the period of the Polish People's Republic were engraved in the city landscape [Malikowski & Halik 2015: 35].

The advantages of Rzeszów are its location on both sides of the Wisłok River, on the border of several mesoregions [Kondracki 2002] – a greater part of the city lies in the Podgórze Rzeszowskie piedmont, the northern part within the Podkarpacie proglacial valley and the south-eastern part on Podgórze Dynowskie piedmont. The height difference in Rzeszów is about 187 m (the lowest point is 197 m ASL, and the highest point is 384 m ASL) [page 2]. Within the city area,

¹ Central Industrial District – translator's note.

there are several viewpoints for the city. Most of them are located on the Wisłok right .

One of the most famous viewpoints in the commune is the St Roch Hill mound, 341 m high [page 2]. It is located at a considerable distance from the center, in the former village of Słocina, incorporated into the city in 2006. From the hill there is a view of the downtown, above all the Nowe Miasto, a large socialist housing project (fig. 1).

Fig. 1. View from the St. Roch Hill: 1 – Nowe Miasto; 2 – St. J.S. Pelczar church; 3 – the Tadeusz Mazowiecki bridge; 4 – the power plant chimney. Photo by A. Jaworska, edited by A. Wójcik-Popek

Ryc. 1. Widok ze Wzgórza św. Rocha. Widoczne: 1 – Nowe Miasto; 2 – kościół pw. św. J.S. Pelczara; 3 – most Tadeusza Mazowieckiego; 4 – komin elektrociepłowni. Fot. A. Jaworska, oprac. A. Wójcik-Popek

A very interesting, but little-known view point with a high tourist potential is the Bar Confederates' Mound, formerly called the Tatar Mound or Tatar Mountain. Located on the right bank of the Wisłok River, it surpasses the surroundings by approx. 20 m. The name of the hill commemorates the battle fought in the vicinity by the Confederates and Russian troops on August 13, 1769 [Kłos 1979: 81]. The Bar Confederates' Mound had once one of the most beautiful panoramas to the Old Town of Rzeszów (fig 2). *The residents most often go to the hills of Słocina, Matysówka or elsewhere to admire the panorama of Rzeszów from above. However, this is a view from a distance. Meanwhile, the Bar Confederates' Mound is the nearest viewing point to the city center, available at any time of a day* [page 3].

The mound and its surroundings have been neglected for many years, and its slopes are overgrown with trees, which slowly loses its scenic significance. Once it was a place willingly visited by the residents: *Even 30 years ago, the mound looked good (...) Today, the mound is in a deplorable condition* [page 5]. *The question of what to do with the mound appeared many times during city council sessions. The main problem was the lack of a Local Plan for this area.* [page 4].

Fig. 2. A view from the Bar Confederates' Mound: 1 – towers of Holy Cross Church, 2 – Farny church with belfry; 3 – the culmination of the Lady of Rzeszów Sanctuary; 4 – Revolutionary Act Monument; 5 – the dome of the Church of Christ the King. Photo by A. Wójcik-Popek
 Ryc. 2. Widok z Kopca Konfederatów Barskich: 1 – wieże Kościoła Św. Krzyża, 2 – Kościół Farny z dzwonnica; 3 – zwieńczenie kopuły Sanktuarium MB Rzeszowskiej; 4 – pomnik Czynu Rewolucyjnego; 5 – zwieńczenie kopuły Kościoła Chrystusa Króla. Fot. A. Wójcik-Popek

The third place to be analyzed is Lisia Góra, a hill about 17 meters above the water surface of the Rzeszów Bay. This is one of few points in Rzeszów, from where one can observe the panorama towards the east – not only the Wisłok valley, but also the distant hills of the Dynów Foothills and the Rzeszów Podgórze piedmont. The hill itself is also an attractive sight object with many ravines and escarpments, in a large part, protected as a forest reserve. The subject of protection is a deciduous forest, mainly oak-hornbeam, with numerous monumental English oaks [Ćwik & Ćwik 2011: 441].

The problem of maintaining the scenic values of the Lisia Góra is important because in the recently proposed protection plan of the reserve, they were not taken into account [Plan 2017]. An important factor in these considerations is also the popularity of the reserve among the residents of the city as a place of recreation [Wasilewski i Szulczewska 2017: passim; Study 2000: ANX 26]. Strong anthropopressure degrades both nature and landscape of Lisia Góra reserve [Ćwik & Ćwik 2011: 444-448], but also its passive exposure zone.

The provisions of the Study

The current Study of conditions and directions for spatial development of the City of Rzeszów (hereinafter: Study) was passed on 4.07.2000 (Resolution of the City Council XXXVII / 113/2000, with later amendments). The last changes came into force on 28.08.2018 (Resolution of the City Council of Rzeszów LXIII / 1466/2018). Study analysis is difficult due to the fact that the subscriptions on the

lands included after 2006 from neighbouring communes have not been included in this document, they still function as references to separate documents.

Study [2000] of the city of Rzeszów in annex No. 18 and 72 'Conditions resulting from the condition and functioning of the cultural environment – landscape values' are analyzed the landscape values of the city including viewpoints, axes, openings, distant panoramas; architectural dominants; spatial disharmony points. 160 landscape units were separated in the city space and divided into 5 groups:

- containing important landscape features requiring preservation,
- “special attention” in the creation of new buildings due to the importance of scenic values on the scale of the city,
- containing some scenic values that require their exposure,
- requiring action aimed at improving scenic values,
- devoid of significant scenic values.

In addition, there is an annotation “other areas are areas where access to the city scale is limited or managed in a harmonious manner”. Areas that have been classified into any of the groups occupy a total of 3948.27 ha, which is approximately 32% of the current area of the commune.

Table 1 presents the classification of areas of the city in terms of landscape based on the Study. Interestingly, many of the places identified as important viewing points according to annex No. 18 are located in areas not classified as areas with significant scenic values. In addition, the majority of viewpoints and their immediate surroundings are not within the currently functioning Local Plans (Fig. 3).

The highest were assessed landscapes associated with visually attractive relics of historical urban and rural layouts (Old Town former villages Słocina, Zalesie, Staroniwa), monuments (Pobitno Cemetery), open areas and green areas (Pope's Park with adjacent protected position of the autumn crocus, undeveloped areas in the Wisłok valley and its tributaries, small public parks or allotment gardens). The historic rural layout of Staromieście or Pobitno, despite the high degree of preservation [Study 2000, ANX 16] was assessed as a “special landscape” when creating new buildings.

Area 44, associated with the Bar Confederates' Mound, belongs to the landscape unit associated with the right-bank part of the Wisłok valley, mainly poorly developed. It was classified as a group of areas with the highest landscape values. The Study introduces prohibition of building in this area and an order to introduce dense woodlands masking unattractive areas of the power plant [Study 2000, ANX 72: 12-13]. The panorama of the Old Town can be observed from the Mound, however, it is disturbed by disharmonious elements on closer planes – above all, industrial and warehouse buildings. The Study [2000, ANX 72: 15] classifies this area (site No. 107) as an area of “special attention” due to its exposure. Therefore, investments should be architecturally interesting and aesthetic, and there should not be green areas in its various forms [Study, ANX 72: 15].

The area of Lisia Góra and its immediate surroundings (area No. 1) together with the greater part of the left bank of the Wisłok River were described as an *extremely attractive landscape and scenic area*. The area was indicated for development for recreation and relaxation purposes, *with visible scenic connections*

with the areas of the Wisłok Valley and the Strzyżowsko-Dynowskie Foothills (Study 2000, ANX 72: 5-6). In the foreground, the naturalized Rzeszów Bay can be observed (not classified into any of the groups, and thus defined as the area where the view on the scale of the city is limited or managed in a harmonious way, slightly further green areas on the right bank (area 54) along with residential buildings on the layout of the former village of Drabinianka (area 86 and 87) and areas of developing housing (area 131). In the distance the slopes of the so-called Matysówka Łan – the hills with significant scenic values (area 24 and 92) can be recognized.

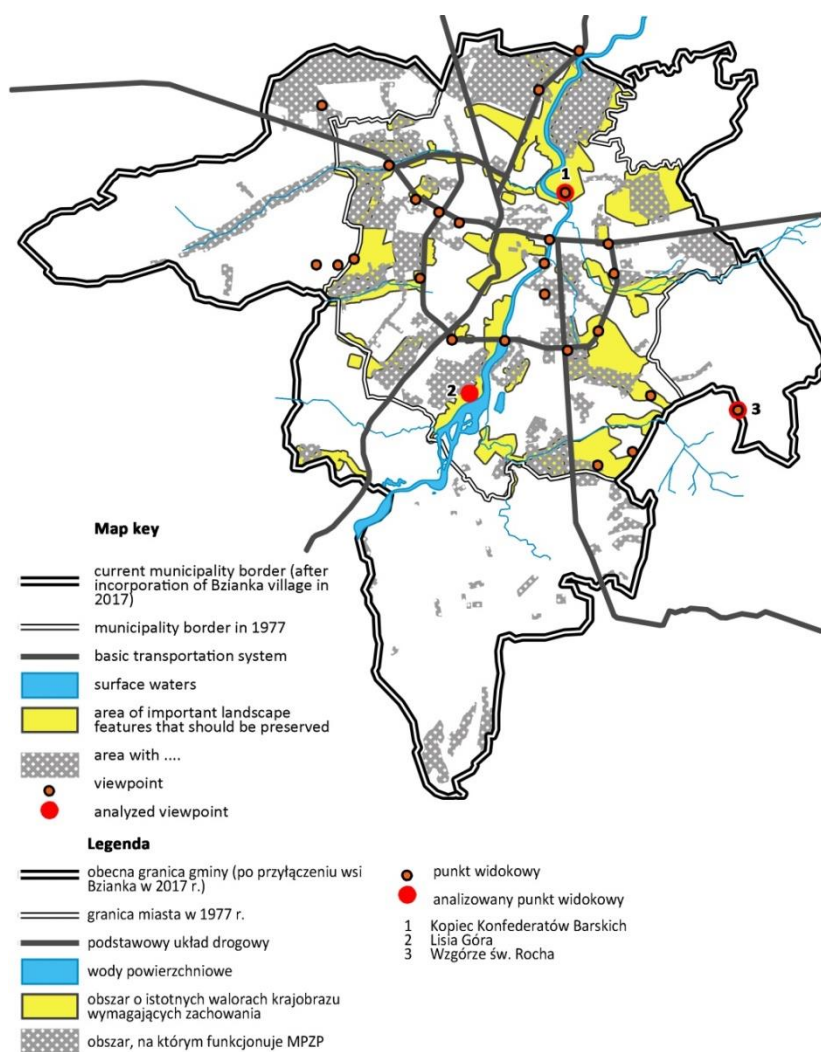

Fig. 3. Analysis of landscape and binding Local Development Plans. Ed. A. Wójcik-Popek, based on the Study

Ryc. 3. Analiza walorów krajobrazowych i funkcjonujących MPZP. Oprac. A. Wójcik-Popek na podstawie Studium

Tab. 1. Classification of areas of the city of Rzeszów in terms of landscape. Ed. A. Wójcik-Popek, according to the Study of the City of Rzeszów [Rzeszów Study: Annex 72, 2000].

Category of areas	Percentage of area subject to classification in the Study	Characteristics of matched areas	Guidelines
containing important scenic values that need to be preserved	28%	attractive views and harmoniously managed: – urban green areas and attractive areas due to the terrain, – area of the center of Rzeszów	– drawing up an analysis of landscape and scenery connections
“special attention” in the creation of new buildings due to the importance of scenic values in the scale of the city	32%	located in exposed areas designated for development (near entry roads, bypass, in the center)	– drawing up the urban and architectural concept, taking into account the compositional-scenic connections, protecting the axes and openings, special care for spatial order
containing some scenic values that need to be displayed	3%	neglected and undeveloped part of the Wisłok valley	– formulation of the development concept, taking into account the needs of the city's inhabitants as well as landscape and natural values
requiring activities aimed at improving scenic values	10%	located in the exposed parts of the city: – near the main entry roads, – city center of Rzeszów	– improvement of aesthetics through actions organizing the space and exposing or concealing individual views
devoid of significant scenic values	27%	– warehouse and storage and industrial areas, – areas of scattered farm and single-family housing with agricultural land, meadows, fallow land and wasteland.	– preservation of spatial order and the maximum possible biologically active area

The study emphasizes the scenic values of the right bank of the Wisłok River (including area 54), but also indicates that these are areas that require certain activities to further expose them. Preference is given to recreation and relaxation with pedestrian and bicycle routes and places of rest in attractive locations. The

study imposes the obligation to develop a coherent concept for the development of the entire area and to adapt the dimensions of the investment to the conditions of exposure [Study 2000, ANX 72: 14]. Scenic protection in areas 86 and 87 is expressed by ordering the appropriate location of facilities and limiting their dimensions [Study 2000, ANX 72: 16].

Area 131 has been declared an area devoid of significant scenic values in the scale of the city, but the development of high-intensity buildings developing there may disturb the of the panorama seen from Lisia Góra. Area No. 24 (the western slopes of the Matysówka Łan) has significant landscape and ecological values, it is mainly cultivated. In this area, it is postulated to prohibit the development and to introduce of a recreational and leisure function. Changes should be preceded by analyzes of view links [Study 2000, ANX 72: 10]. Eastern slopes of the Matysówka Łan (area 92) were designated for the development of *housing in the most attractive areas of the city*. Planned investments in this area should be preceded by an urban development concept. The protection of scenic connections (mainly with the Wisłok valley and the Old Town) should be expressed in adjusting the height and the form of buildings [Study 2000, ANX 72: 16].

The third of the viewpoints analyzed in the article – the St. Roch Hill and the first panorama plans (Fig. 1) were not included in the detailed records and analyzes of the Rzeszów Study as an area attached to the municipality after 2006.

Changes in the landscape of Rzeszów after 2000

Currently, Rzeszów is a rapidly growing city both in terms of spatial-urban and socio-cultural conditions. It is the capital of the Podkarpackie Voivodeship, the largest and most important city in the region (with an area of 126 km² and population of above 191,000 [News Bulletin of Rzeszów City Hall]).

After the political system reform, the pressure of private investors is strongly visible [Malikowski & Halik 2015: 35]. The city is characterized by the largest positive balance of migration and the highest rate of natural increase among voivodeship cities of Poland [Bulletin 2018: 33]. Free areas in the city center are diminished by new, intense housing or large-format trade objects (eg. a new shopping center and housing estate in the area defined by the Study as an area of “special attention”, in fact expanding the monofunctional commercial area, classified as requiring activities to improve landscape values).

Investments include areas that are difficult to built-in so far as former peat-land or the upper Wisłok terraces. In the areas of the commune with a persistent rural landscape type², we observe the development of housing estates, mainly terraced houses and blocks (usually up to 4 storeys) on small plots. Sometimes, however, even ten-storey blocks are built on such areas. These new spatial dom-

² Analysed 1 and 3 viewing points are located in areas subjected to intensive suburbanization, as well as area of passive exposure of viewing point 2 [according to Palak 2016:38].

inants were also created in protected areas of downtown, designated as containing significant landscape values requiring preservation.

The observed changes lead to the unification of the city landscape, the loss of specific features and the reduction of green areas, and, consequently, the impoverishment of the cultural landscape. New spatial dominants are located randomly, without considering the entire composition of the housing estate, district or part of the city. It causes a progressive loss of cohesion and degradation of the landscape.

Discussion

It is known that it is necessary to protect beautiful views, because they determine the attractiveness and value (also material) of the area (...) These values are difficult to define and protect unequivocally. This is evidenced by numerous normative acts that regulate this issue ... [Łasocha 2014: 74]. In recent years, the legislators actively took up the topic by adopting the Amending Act in 2015. However, it seems that in the planning practice landscape values are still not sufficiently taken into account. This is caused not only by the desire to reconcile many conflicting needs of stakeholders, but also the disadvantages of the Polish spatial planning system [Wagner 2016: *passim*]. In the realities of strong investment pressure, it seems that the actual legal protection of scenic values is implemented extremely rarely.

In the analyzed Study, landscape features were presented and evaluated (although in part of the territorial scope). It seems that in many cases high assessment of the landscape of a given area in this document is directly related to significant natural or cultural values, not scenic ones. So, should a small city park, with no view links and little visual significance for the city landscape be protected due to scenic values or rather due to its natural and social significance? Similar considerations accompany the assessment of the landscape of allotment gardens.

The landscape study in the Study is prepared in detail. However, “white spots”, defined as “areas to which the insight in the city scale is limited or managed in a harmonious way” arouse anxiety. Thus, they can be areas developed in a disharmonious way, or with little significance for the city landscape. Even the best developed study documents entries do not guarantee their implementation. Lack of obligation to prepare the Local Plan (and introduction of homogeneous, legally binding solutions in a given area) is a threat to maintaining scenic values. To preserve them, it is extremely important to consistently carry out planning activities by municipalities, in accordance with the principle of sustainable development, while maintaining an appropriate time horizon.

DOI: 10.15584/topiarius.2018.7.6

Agnieszka Wójcik-Popek

mgr inż., arch. kraj.

Politechnika Krakowska, Wydział Architektury, Instytut Projektowania Miast i Regionów

Agata Jaworska

inż.

Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Biologiczno-Rolniczy

Łucja Kołodziej

inż.

Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Biologiczno-Rolniczy

Walory widokowe rozwijającego się miasta w polskim systemie planowania przestrzennego. Przykład Rzeszowa

Streszczenie

Obowiązujący w Polsce system planowania przestrzennego w sposób niedostateczny uwzględnia ochronę walorów widokowych. Postępująca, gwałtowna urbanizacja zagraża istniejącym punktom i płaszczyznom ekspozycji biernej, obniżając walory widokowe i krajobrazowe. W artykule zestawiono różne definicje krajobrazu i walorów krajobrazowych oraz przeanalizowano przepisy aktualnie obowiązujących Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego gminy miasto Rzeszów pod kątem identyfikacji i ochrony walorów widokowych oraz porównano tereny atrakcyjne krajobrazowo z pokryciem MPZP.

Słowa kluczowe: *ochrona krajobrazu, rozwój miasta, planowanie przestrzenne*

Wstęp

Dokumenty nadające ramy prawne ochronie walorów krajobrazowych i widokowych w Polsce to przede wszystkim ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (dalej: UoP) [Dz.U. 2018 poz. 1945], ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (dalej: UoZ) [Dz.U. 2015 poz. 774], Europejska Konwencja Krajobrazowa (dalej: EKK) oraz akty prawa miejscowego. W niektórych wypadkach walory widokowe są także chronione pośrednio na podstawie ustawy o ochronie przyrody (dalej: UoOP) [Dz.U. 2018 poz. 1614], ustawy o ochronie zabytków i opiece nad

zabytkami (dalej: UoOZ) [Dz.U. 2018 poz. 2067 i poz. 2245; por. Wójcik 2014, 2015], czy dyrektyw UE (np. tzw. Dyrektywa ptasia i siedliskowa).

Stan polskiego systemu planowania przestrzennego dyskutowany jest przez wielu badaczy [por. Böhm 2016 i 2008; Wagner 2016; Śnigucki 2015; Böhm 2008]. W skali gminy sporządza się różnorakie dokumenty np. strategię rozwoju, lokalne programy rewitalizacji, programy ochrony środowiska, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego (dalej: MPZP). Jednym z istotniejszych dokumentów przedstawiających w sposób ciągły zasoby i planowany rozwój gminy jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Studium jest dokumentem obowiązkowym, obejmującym cały obszar gminy (bez terenów zamkniętych, por. UoP), jednak nie jest on aktem prawa miejscowego. W studium bardzo często analizowane są walory widokowe gmin, lecz rzadko uwzględniane są w aktach prawa miejscowego jako przepisy. Obecnie, za najbardziej niekorzystne ustalenia uważa się brak obowiązku sporządzania podstawowego dokumentu planistycznego jakim są MPZP [Böhm 2008: *passim*]. Jako akty prawa lokalnego mogą one wprowadzać specyficzne, wiążące przepisy i skutecznie służyć ochronie walorów krajobrazowych i widokowych [por. Łasocha 2014, Wójcik 2014, 2015]. Obraz stanu polskiego systemu planowania przestrzennego należy uzupełnić o ustawę z dn. 5 lipca 2018 r. o ułatwieniach w przygotowaniu i realizacji inwestycji mieszkaniowych oraz inwestycji towarzyszących, gdzie w artykule 5.3 przewiduje się możliwość lokalizacji inwestycji mieszkaniowych *niezależnie od istnienia lub ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego* [Dz. U. 2018 poz. 1496].

Krajobraz i jego definicje

Krajobraz jest pojęciem trudnym do jednoznacznego zdefiniowania, będącym przedmiotem zainteresowania wielu dziedzin naukowych. To kształtowana/a przez czynniki przyrodnicze i ludzkie: *obraz kraju* [Novák 1972: 7-17]; *fizjonomia danego obszaru* [Mitkowska i Siewniak 1998: 118]; *obszar postrzegany przez ludzi...* [EKK 2000; UoP 2018]. EKK 2000] ratyfikowana przez Rzeczpospolitą Polską w 2004 roku, w preambule podkreśla szczególne cechy krajobrazu – jego funkcję ekonomiczną i gospodarczą, a także rolę kulturotwórczą.

Wielu badaczy zauważa również, że krajobraz jest źródłem identyfikacji i tożsamości dla różnych zbiorowisk ludzkich: grup społecznych, etnicznych, a nawet narodowych, właśnie jako obraz kraju: krajobraz, (zwłaszcza zabytkowy) jest wyrazem lokalnej, regionalnej i narodowej tradycji [Bogdanowski 1988: 46]; *jest generalnym zwiastunem informacji – jest obrazem twórczości lub dokumentacji życia* [Novák 1972: 7-17]. Krajobraz jako przestrzeń zamieszkiwana przez ludzi staje się jednak także przestrzenią symboliczną [Feliu 2002: 37], przestrzenią znaków, które odczuwamy instynktownie i zmysłowo oraz odczytujemy rozumowo [Palasmaa 2012]. Znaków nie tylko materialnych, ale

i pozostających w sferze wyobraźniowej [Królikowski 2017: 22], nie tylko pojedynczych osób, ale także całych grup, stając się ich wspólnym dziedzictwem, a więc czynnikiem kształtującym ich odrębną tożsamość.

Większość przytoczonych definicji podkreśla, że głównym środkiem służącym percepcji i poznaniu krajobrazu jest zmysł wzroku [por. Wolski 2017: 68].

Walory krajobrazowe i walory widokowe

W art. 2 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym walory architektoniczne i krajobrazowe są wymienione jako ważny aspekt uwzględniany w planowaniu przestrzennym [UoP 2018]. UoZ [2018] wprowadza w obieg prawny wiele pojęć związanych z walorami krajobrazowymi. Definiuje m.in. termin walory krajobrazowe [UoOP 2018: art. 5], jako *wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, estetyczno-widokowe obszaru oraz związane z nimi rzeźbę terenu, twory i składniki przyrody oraz elementy cywilizacyjne, ukształtowane przez siły przyrody lub działalność człowieka*. Należy przy tym zwrócić uwagę, że często wysoki walor estetyczny jest cechą terenów o wysokich wartościach kulturowych.

UoZ [2015: art. 7.1] wprowadza do art. 2 UoP termin „krajobraz priorytetowy”, czyli *krajobraz szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe...* Nakłada również obowiązek przeprowadzania tzw. audytów krajobrazowych województw. Ponadto na podstawie UoZ [2015: art. 9] wprowadzono do UoOP [2018: art. 5 pkt. 13a, 15b, 15c] prawne definicje pojęć: oś widokowa, przedpole ekspozycji, punkt widokowy.

Walory krajobrazowe jako pojęcie estetyczne wynika z atrakcyjności samego miejsca lub z tzw. widoków zapożyczonych, otwierających się na położone w oddali obszary [Böhm 2016: 291-292]. Zagadnienie kompozycji i krajobrazu otwartego w nowoczesnych wielkich miastach porusza Podhalański [2008; 2013]. Według K. Wejcherta [1984: 36] powiązania widokowe *stanowią o atrakcyjności i bogactwie doznań estetycznych, o indywidualności miasta*.

Walory widokowe Rzeszowa

Krajobraz niewielkiego dotąd miasta zaczął się zmieniać w dwudziestolecie międzywojennym wraz z inwestycjami przemysłowymi w ramach Centralnego Okręgu Przemysłowego. Po II wojnie światowej nastąpił dalszy rozwój przemysłu, a Rzeszów uzyskał status stolicy województwa. Na obecny krajobraz miasta największy wpływ miał okres socjalizmu, kiedy powierzchnię gminy powiększono ok. 7 razy, a liczba ludności zwiększyła się niemal pięciokrotnie [strona 1]. Rzeszów stał się wówczas silnym ośrodkiem gospodarczym, a jego dalszy rozwój po roku 1989, sprawił że miasto jest nadal atrakcyjne jako miejsce zamieszkania. Jednak wiele niekorzystnych rozwiązań przestrzennych z okresu PRL zostało utrwalonych w krajobrazie miasta [Malikowski i Halik 2015: 35].

O walorach widokowych Rzeszowa stanowi jego położenie po obu stronach rzeki Wisłoka, na pograniczu kilku mezoregionów [Kondracki 2002] – większa część miasta leży na Podgórzu Rzeszowskim, część północna w obrębie Pradoliny Podkarpackiej, a część południowo-wschodnia na Podgórzu Dynowskim. Różnica wysokości na terenie Rzeszowa wynosi około 187 m (najniżej położony punkt liczy 197 m n.p.m., a najwyższej 384 m n.p.m.) [strona 2]. Na obszarze miasta można wyróżnić kilka punktów widokowych na miasto. Większość z nich znajduje się na prawym brzegu Wisłoka.

Jeden z najbardziej znanych punktów widokowych w gminie to Wzgórze św. Rocha, o wysokości 341 m n.p.m. [strona 3]. Położony jest w znacznej odległości od centrum, w dawnej wsi Słocina, przyłączonej w całości do miasta w 2006 roku. Ze wzgórza rozciąga się widok na śródmieście, przede wszystkim na Nowe Miasto, wielką socjalistyczną realizację mieszkaniową (ryc. 1).

Bardzo ciekawym, ale mało znanym punktem widokowym, o dużym potencjale turystycznym jest Kopiec Konfederatów Barskich, dawniej zwany był Kopcem Tatarskim lub Tatarską Górą. Położony na prawym brzegu Wisłoka, przewyższa otoczenie o ok. 20 m. Nazwa wzgórza upamiętnia bitwę stoczoną w okolicy przez oddziały konfederackie i wojska rosyjskie 13 sierpnia 1769 roku [Kłos 1979: 81]. Z Kopca Konfederatów Barskich rozciągała się niegdyś jedna z najpiękniejszych panoram na Starówkę Rzeszowską (ryc. 2). *Mieszkańcy, aby podziwiać z góry panoramę Rzeszowa najczęściej udają się na wzgórza Słociny, Matysówki czy jeszcze innych miejsc. Jest to jednak widok z pewnej odległości. Tymczasem Kopiec Konfederatów Barskich jest najbliżej położonym centrum miasta, dostępnym o każdej porze dnia, punktem widokowym* [strona 3]. Kopiec i jego otoczenie od wielu lat jest zaniedbane, a jego stoki porastają drzewami przez co powoli traci znaczenie widokowe. Niegdyś było to miejsce atrakcyjne dla Rzeszowian: *Jeszcze 30 lat temu kopiec prezentował się nieźle (...) Dziś kopiec jest w opłakanym stanie* [strona 5]. *Pytanie, co zrobić z kopcem, pojawiało się wiele razy na sesjach rady miasta. Głównym problemem był brak planu miejscowego dla tego obszaru* [strona 4].

Trzecim miejscem, które zostanie przeanalizowane jest Lisia Góra, wzgórze wznoszące się ok. 17 metrów powyżej lustra wody Zalewu Rzeszowskiego. Jest to jeden z niewielu punktów w Rzeszowie, skąd można obserwować panoramę w kierunku wschodnim – nie tylko dolinę Wisłoka, ale i dalekie wzniesienia Pogórza Dynowskiego i Podgórza Rzeszowskiego. Samo wzgórze także jest obiektem atrakcyjnym widokowo, z licznymi jarami i skarpami, w znacznej części objęte jest ochroną rezerwatową, jako rezerwat leśny. Przedmiotem ochrony jest las liściasty, głównie grądowy, z licznymi pomnikowymi dębami szypułkowymi [Ćwik i Ćwik 2011: 441]. Problem utrzymania walorów widokowych Lisiej Góry jest istotny, gdyż w ostatnio proponowanym planie ochrony rezerwatu nie były one uwzględnione [Projekt planu 2017]. Ważnym czynnikiem w niniejszych rozważaniach jest popularność rezerwatu wśród mieszkańców miasta, jako miejsca rekreacji [Wasilewski i Szulczewska 2017: *passim*; Studium 2000: zał. 26]. Silna antro-

popresja powoduje degradację zarówno przyrody jak i krajobrazu, nie tylko samej Lisiej Góry [Ćwik i Ćwik 2011: 444-448], ale i jego strefy ekspozycji biernej.

Postanowienia Studium

Bieżące Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Rzeszowa (dalej: Studium 2000) uchwalono 4.07.2000 r. (Uchwała Rady Miasta XXXVII/113/2000, z późn. zm.). Ostatnie zmiany weszły w życie 28.08.2018 roku (Uchwała Rady Miasta Rzeszowa LXIII/1466/2018). Analiza Studium 2000 jest utrudniona, ze względu na to, że przepisy dotyczące gruntów włączonych po 2006 roku z gmin ościennych, nie zostały uwzględnione w tym dokumencie, nadal funkcjonują jako odniesienia do innych dokumentów.

Studium [2000] w załącznikach nr 18 i 72 pt. „Uwarunkowania wynikające ze stanu i funkcjonowania środowiska kulturowego – walory krajobrazu”, analizuje walory krajobrazowe miasta z uwzględnieniem punktów widokowych, osi, otwarć, dalekich panoram; dominant architektonicznych; punktów dysharmonii przestrzennej. W przestrzeni miasta wydzielono 160 jednostek krajobrazowych podzielonych na 5 grup:

- zawierające istotne walory krajobrazu wymagające zachowania,
- „szczególnej uwagi” przy tworzeniu nowej zabudowy z uwagi na znaczenie dla walorów krajobrazowych w skali miasta,
- zawierające pewne walory krajobrazowe wymagające ich wyeksponowania,
- wymagające działań zmierzających do poprawy walorów krajobrazowych,
- pozbawione istotnych walorów krajobrazu.

Dodatkowo występuje adnotacja „pozostałe tereny są to obszary, do których wgląd w skali miasta jest ograniczony lub są zagospodarowane w sposób harmonijny”. Tereny, które zostały zaklasyfikowane do którejkolwiek z grup zajmują łącznie 3948,27 ha, co stanowi ok. 32% obecnego obszaru gminy.

Tabela 1 przedstawia klasyfikację obszarów miasta Rzeszowa pod względem krajobrazowym na podstawie Studium 2000. Co ciekawe, wiele z miejsc określonych jako ważne punkty widokowe wg załącznika graficznego nr 18, znajduje się na terenach nie zaklasyfikowanych jako obszary zawierające istotne walory krajobrazowe. Ponadto większość punktów widokowych oraz ich bliskie otoczenie nie znajduje się w obrębie obecnie funkcjonujących MPZP (por. Ryc. 3).

Najwyżej oceniono krajobrazy związane z atrakcyjnymi wizualnie relikami historycznych układów urbanistycznych i ruralistycznych (Stare Miasto, dawne wsie: Słocina, Zalesie, Staroniwa), zabytków (Cmentarz Pobitno), tereny otwarte i tereny zieleni (Park Papieski z przyległym stanowiskiem chronionym ziemowita jesienne-go, niezabudowane obszary w dolinie Wisłoka i jego dopływów, niewielkie parki publiczne, czy ogrody działkowe). Malownicze, historyczne układy ruralistyczne Staromieścia czy Pobitna, pomimo wysokiego stopnia zachowania [Studium 2000, zał. 16] zostały ocenione jako krajobraz „szczególnej uwagi” przy tworzeniu nowej zabudowy.

Tab. 1. Klasyfikacja obszarów miasta Rzeszowa pod względem krajobrazowym. Oprac. autorskie wg Studium miasta Rzeszowa, [Studium miasta Rzeszowa, Załącznik 72, 2000].

Kategoria obszarów	Odsetek pow. podlegającej klasyfikacji w Studium	Charakterystyka przyporządkowanych terenów	Wynyczne
zawierające istotne walory krajobrazu wymagające zachowania	28%	atrakcyjne widokowo i w miarę harmonijnie zagospodarowane: – tereny zieleni miejskiej i obszary atrakcyjne ze względu na ukształtowanie terenu, – obszar ścisłego centrum Rzeszowa	– sporządzenie <i>analizy powiązań widokowo-krajobrazowych</i>
„szczegółnej uwagi” przy tworzeniu nowej zabudowy z uwagi na znaczenie dla walorów krajobrazowych w skali miasta	32%	położone w eksponowanych miejscach przeznaczonych pod zabudowę (przy drogach wjazdowych, przy obwodnicy, w centrum)	– sporządzenie koncepcji urbanistyczno-architektonicznej, <i>względniającej powiązania kompozycyjno – widokowe, chroniąca oście i otwarcia</i> , szczególnie dbałość o ład przestrzenny
zawierające pewne walory krajobrazowe wymagające ich wyeksponowania	3%	zaniechana i niezagospodarowana część doliny Wiśloka	– opracowanie koncepcji zagospodarowania, uwzględniającej potrzeby mieszkańców miasta i <i>walory krajobrazowe i przyrodnicze</i>
wymagające działań zniżejających do poprawy walorów krajobrazowych	10%	położone w eksponowanych częściach miasta: – przy głównych drogach wjazdowych, – centrum miasta Rzeszowa	– poprawienie estetyki poprzez działania porządkujące przestrzeń i eksponujące lub ukrywające poszczególne widoki
pozbawione istotnych walorów krajobrazu	27%	– tereny magazynowo-składowe i przemysłowe, – tereny zabudowy rozproszony zagrodowej i jednorodzinnej z terenami upraw rolnych, łąk, ugorów i nieużytków	– zachowanie ładu przestrzennego oraz możliwie maksymalnej powierzchni biologicznie czynnej

Obszar 44, związany z Kopcem Konfederatów Barskich, należy do jednostki krajobrazowej związanej z prawobrzeżną częścią doliny Wisłoka, w dużej mierze słabo zagospodarowanej. Zaklasyfikowany został do grupy terenów o najwyższych walorach krajobrazowych Studium (zawierających istotne walory krajobrazowe), wprowadza na tym obszarze zakaz zabudowy oraz nakaz wprowadzania zwartych zadrzewień maskujących nieatrakcyjne widokowo tereny elektrociepłowni [Studium 2000, zał. 72: 12-13]. Z Kopca można obserwować panoramę Starego Miasta, jednak jest ona zakłócona dysharmonijnymi elementami na bliższych planach – przede wszystkim zabudową o charakterze przemysłowym i magazynowym. Studium klasyfikuje ten obszar jako teren „szczególnej uwagi” ze względu na jego ekspozycję (teren nr 107), w związku z tym *inwestycje powinny być ciekawe architektonicznie i estetyczne* oraz nie powinno tam *zabraknąć zieleni w różnych jej formach* [Studium 2000, zał. 72: 15].

Lisia Góra i jej najbliższe otoczenie (teren nr 1) wraz z większą częścią lewego brzegu Wisłoka opisano jako *obszar niezwykle atrakcyjny krajobrazowo i widokowo*. Przeznaczono go do zagospodarowania na cele rekreacyjno-wypoczynkowe, z *wyeksponowaniem powiązań widokowych z terenami doliny Wisłoka oraz Pogórzem Strzyżowsko-Dynowskim* [Studium 2000, zał. 72: 5-6]. Na pierwszym planie obserwować można znaturalizowany Zalew Rzeszowski (niezaklasyfikowany do żadnej z grup, a więc określony jako obszar, do którego wgląd w skali miasta jest ograniczony lub jest zagospodarowany w sposób harmonijny), nieco dalej tereny zieleni urządzonej i nieurządzonej na prawym brzegu (teren 54) wraz z obecną zabudową willową dawnej wsi Drabinianka (teren 86 i 87) oraz obszary rozwijającej się zabudowy mieszkaniowej (teren 131). W oddali rozpoznać można stoki Łanów Matysowskich, wzgórze o znacznych walorach widokowych (teren 24 i 92).

Studium podkreśla walory widokowe prawego brzegu Wisłoka (m.in. teren 54), ale i wskazuje, że są to obszary wymagające pewnych działań do ich dalszego wyeksponowania. Preferowane jest zagospodarowanie o charakterze rekreacyjno-wypoczynkowym z ciągami pieszo-rowerowymi i miejscami odpoczynku w atrakcyjnych widokowo miejscach. Studium nakłada obowiązek opracowania spójnej koncepcji zagospodarowania całego obszaru oraz dostosowania gabarytów inwestycji do warunków ekspozycji [Studium 2000, zał. 72: 14]. Ochrona widokowa na terenie 86 i 87 wyrażona jest poprzez nakaz odpowiedniej lokalizacji obiektów oraz ograniczenia ich gabarytów [Studium 2000, zał. 72: 16]. Teren 131 został uznany za obszar pozbawiony istotnych walorów krajobrazowych w skali miasta, jednak rozwijająca się tam zabudowa wysokiej intensywności może zaburzyć charakter panoramy widzianej z Lisiej Góry. Teren nr 24 (zachodnie stoki Łanów Matysowskich) posiada znaczne walory krajobrazowe i ekologiczne, jest zagospodarowany głównie rolniczo. Na tym obszarze postulowany jest zakaz zabudowy i wprowadzenie funkcji rekreacyjno-wypoczynkowej. Zmiany powinny być poprzedzone analizami powiązań widokowych [Studium 2000, zał. 72: 10]. Wschodnie stoki Łanów Matysowskich (teren 92) przeznaczono pod rozwój zabudowy mieszkaniowej w *najbardziej*

atrakcyjnych krajobrazowo obszarach miasta. Planowane inwestycje na tym terenie, należy poprzedzić opracowaniem urbanistycznej koncepcji zagospodarowania. Ochrona powiązań widokowych (głównie z doliną Wisłoka i starówką) powinna wyrażać się w dostosowaniu wysokości i form budynków [Studium 2000, zał. 72: 16].

Trzeci z analizowanych w artykule punktów widokowych – Wzgórze św. Rocha oraz pierwsze plany panoramy (ryc. 1), czyli tereny przyłączone do gminy po 2006 r., nie zostały ujęte w szczegółowych analizach i postanowieniach Studium.

Zmiany w krajobrazie Rzeszowa po 2000 roku

Obecnie Rzeszów jest szybko rozwijającym się miastem zarówno pod względem kształtu przestrzenno-urbanistycznego, jak i społeczno-kulturalnego. Rzeszów jest stolicą województwa podkarpackiego, największym i najważniejszym miastem w regionie o powierzchni pow. 126 km² i liczbą ludności ponad 191 tys. [Serwis informacyjny]. Po reformie ustrojowej silnie widoczna jest presja prywatnych inwestorów [Malikowski i Halik 2015: 35]. Miasto charakteryzuje się największym dodatnim saldem migracji oraz przyrostem naturalnym spośród miast wojewódzkich Polski [Biuletyn 2018: 33]. Wolne tereny w obrębie śródmieścia są dogęszczane przez nową, intensywną zabudowę mieszkaniową lub wielkopowierzchniowe obiekty handlowe (np. nowe centrum handlowe oraz osiedle na terenie określonym w Studium jako obszar „szczególnej uwagi”, poszerzające istniejący w okolicy monofunkcyjny obszar handlowy, sklasyfikowany jako wymagający działań zmierzających do poprawy walorów krajobrazowych).

Inwestycje obejmują tereny trudne – do tej pory wolne od zabudowy jak dawne torfowiska (np. rozbudowa osiedle Ziemowit) czy górne terasy Wisłoka. Na obszarach gminy o utrzymującym się wiejskim typie krajobrazu¹ obserwujemy powstawanie osiedli mieszkaniowych głównie domów szeregowych i bloków (zwykle do 4 kondygnacji) na niewielkich działkach. Niekiedy jednak na takich terenach budowane są nawet kilkunastokondygnacyjne bloki. Te nowe dominanty przestrzenne powstały również w obszarze Śródmieścia na terenach o wysokich walorach krajobrazowych, wskazanych do ochrony [Studium 2000, zał. 18, 72].

Obserwowane zmiany prowadzą do ujednolicenia krajobrazu miasta, zatracania cech szczególnych i zmniejszania się powierzchni terenów zielonych, a w konsekwencji do ubożenia krajobrazu kulturowego. Nowe dominanty przestrzenne lokalizowane są przypadkowo, bez uwzględniania całościowej kompozycji osiedla, dzielnicy, czy części miasta. Powoduje to postępującą utratę spójności i degradację krajobrazu.

¹ Punkty widokowe 1 i 3 podlegające analizie położone są na terenach podlegających intensywnej suburbanizacji. Obszar ekspozycji biernej widoczny z punktu nr 2 również [na podst. Palak 2016: 38].

Dyskusja

Wiadomo, że należy chronić piękne widoki, gdyż decydują one o atrakcyjności i wartości (również materialnej) obszaru (...) Walory te są trudne do jednoznacznego zdefiniowania i ochrony. Świadczą o tym liczne akty normatywne mające tę kwestię regulować... [Łasocha 2014: 74]. W ostatnich latach ustawodawcy aktywnie podjęli temat m.in. uchwalając UoZ w 2015 r. Wydaje się jednak, że w praktyce planistycznej walory krajobrazowe nadal nie są uwzględniane w wystarczającym stopniu. Jest to spowodowane nie tylko chęcią pogodzenia wielu sprzecznych potrzeb interesariuszy, ale i samymi wadami polskiego systemu planowania przestrzennego (por. Wagner 2016: *passim*). W realiach silnej presji inwestycyjnej wydaje się, że faktyczna prawna ochrona walorów widokowych jest wdrażana niezwykle rzadko.

W analizowanym Studium [2000] walory krajobrazu zostały przedstawione i ocenione (choć w niepełnym zakresie terytorialnym). Wydaje się, że w wielu wypadkach wysoka ocena krajobrazu danego obszaru w przedmiotowym dokumencie jest związana bezpośrednio ze znaczącymi walorami przyrodniczymi bądź kulturowymi, a nie widokowymi. Czy zatem niewielki park miejski, bez powiązań widokowych, o niewielkim znaczeniu wizualnym dla krajobrazu miasta powinien być chroniony ze względu na walory krajobrazowe czy raczej ze względu na jego znaczenie przyrodnicze i społeczne? Podobne rozważania towarzyszą ocenie krajobrazu ogrodów działkowych.

Opracowanie krajobrazowe w Studium 2000 jest sporządzone szczegółowo. Niepokój budzą jednak „białe plamy” określone jako „obszary, do których wgląd w skali miasta jest ograniczony lub są zagospodarowane w sposób harmonijny”. Mogą to być zatem tereny zagospodarowane w sposób dysharmonijny, ale o niewielkim znaczeniu dla krajobrazu miasta.

Nawet najlepiej opracowane uregulowania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego nie gwarantują ich wdrożenia. Brak obowiązku sporządzania MPZP (i wprowadzania jednolitych na danym terenie, wiążących prawnie rozwiązań), jest zagrożeniem dla zachowania walorów widokowych. Niezwykle istotne dla ich zachowania jest konsekwentne prowadzenie przez gminy działań planistycznych, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, z zachowaniem odpowiedniego horyzontu czasowego.

Bibliography / Bibliografia

- [1] *Biuletyn statystyczny Rzeszowa I kwartał 2018* (2018) Rzeszów: Urząd Statystyczny w Rzeszowie.
- [2] Bogdanowski J. (1988) *Krajobraz zabytkowy jako wyraz tożsamości*. W: Stalski M., Szlązak Z. (red.) *Rozwój regionalny, rozwój lokalny, samorząd terytorialny*. *Krajobrazy Polski lokalnej*, t. 13. s. 35-46. Warszawa.
- [3] Böhm A. (2008) *Skuteczność istniejących w Polsce instrumentów prawnych*. „Czasopismo Techniczne”, z. 1-A/2008. s. 137-146.
- [4] Böhm A. (2016) *O czynniku kompozycji w planowaniu przestrzeni*. Kraków: Wydawnictwo PK.
- [5] Ćwik A. i Ćwik Ł. (2011) *Antropopresja w rezerwacie „Lisia Góra”*. „Chrońmy Przyrodę Ojczyzną” 67 (5), s. 441-448.
- [6] Feliu C. A. (2002) *Cultural Landscapes: Evaluating the Interaction Between People and Nature*. „Cultural Landscapes: the Challenges of Conservation”. World Heritage Paper 7, pp. 37-39.
- [7] Kłos S. (1979) *Rzeszów i okolice*. Przewodnik. Wyd. Sport i Turystyka.
- [8] Kondracki J. (2002) *Geografia regionalna Polski*, Warszawa: PWN.
- [9] Królikowski J. (2017) *Projektowanie krajobrazu miasta zaczyna się od rozpoznania znaczeń i wartości*. W: Królikowski J. Rybak-Niedziółka K., Rykała E. (red.) *Projektowanie krajobrazu miasta*. Warszawa: Wyd. SGGW, s. 21-25.
- [10] Łasocha M. (2014) *Ochrona walorów architektonicznych i krajobrazowych w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego na przykładzie Starego Podgórze w Krakowie*, cz. 2. „Przestrzeń i Forma” nr 22/2. s. 73-88.
- [11] Malikowski M. i Halik J. (2015) *Przestrzeń Rzeszowa*. W: Malikowski M., Palak M., Halik J. (red.) *Zmiany w przestrzeni współczesnych miast*. Rzeszów.
- [12] Mitkowska A. i Siewniak M. (1998) *Tezaurusz sztuki ogrodowej*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.
- [13] Novák Z. (1972) *Od urbanistyki do architektury życia i krajobrazu*. „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury”. Oddział PAN w Krakowie. Kraków.
- [14] Palak M. (2015) *Nowe oblicza przedmieść. Socjologiczne studium suburbanizacji w Polsce na przykładzie Rzeszowa*. Rzeszów: Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- [15] Palasmaa J. (2012) *Oczy skóry. Architektura i zmysły*. Wyd. Instytut Architektury.
- [16] Podhalański B. (2008) *Krajobraz otwarty a suburbanizacja w Krakowskim Obszarze Metropolitalnym*. „Науковий вісник НЛТУ України”, s. 44-50.
- [17] Podhalański B. (2013) *Integrowanie przestrzeni metropolitalnych*. Kraków: Wyd. PK.
- [18] *Projekt planu ochrony rezerwatu przyrody Lisia Góra w Rzeszowie* (2017) Materiały niepublikowane.
- [19] Śnigucki P. (2015) *Problemy ochrony przyrody i krajobrazu w Sudetach*. „Przegląd urbanistyczny”, t. IX. s. 26-27.
- [20] Wagner M. (2016) *Evading spatial planning law-Case study of Poland*. „Land Use Policy” 57. pp. 396-404.
- [21] Wasilewski M. & Szulczewska B. (2017) *Protection objectives in Polish urban nature reserves as a challenge for their management*. „MAZOWSZE Studia Regionalne” nr 22/2017. I. Analyses and Studies / Analizy i Studia. s. 15-28.
- [22] Wejchert K. (1984) *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Warszawa: Wyd. Arkady. Reprint 2010.
- [23] Wolski P. (2016) *Rola architekta krajobrazu w świetle prawa*. „Topiarius. Studia krajobrazowe”. Monografia, t. 2. s. 65-76.
- [24] Wójcik A. (2014) *Problematyka zachowania zabytkowych założeń rezydencjonalno-ogrodowych w nowej tkance miejskiej na przykładzie ogrodów włoskich okolic Krakowa. Miejskowe plany zagospodarowania przestrzennego jako narzędzie ochrony powiązań widokowych i kompozycyjnych*. Praca dyplomowa pod kier. Agaty Zachariasz. Politechnika Krakowska. Materiały niepublikowane.
- [25] Wójcik A. (2015) *Widoki zapożyczone w zabytkowych ogrodach rezydencjonalnych – problematyka ochrony*. „Topiarius. Studia krajobrazowe” nr 1. s. 25-33.

Legal acts / Akty prawne:

- [26] Act of 23 July 2003 on the protection and the care of monuments (Journal of Laws 2018) / Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i o opiece nad zabytkami (Dz. U. 2018, poz. 2067 i poz. 2245).
- [27] Act of 24 April 2015 amending certain acts in relation to strengthening landscape protection instruments (Journal of Laws 2015, item 774, 1688) / Ustawa z dn. 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu (Dz. U. 2015 poz. 774, 1688).
- [28] Act of 27 March 2003 on spatial planning and development (Journal of Laws 2018) / Ustawa z dn. 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2018 poz. 1945).
- [29] Act of July 5, 2018 on the Facilitation of the Preparation and Implementation of Housing Investments and Accompanying Investments (Journal of Laws 2018, item 1496) / Ustawa z dn. 5 lipca 2018 r. o ułatwieniach w przygotowaniu i realizacji inwestycji mieszkaniowych (Dz. U. 2018 poz. 1496).
- [30] European Landscape Convention of 20 October 2000, Florence (Journal of Laws 2006 No. 14, item 98) / Europejska Konwencja Krajobrazowa, 20 października 2000 r., Florencja (Dz. U. 2006 nr 14, poz. 98).
- [31] Nature Conservation Act of 16 April 2004 (Journal of Laws 2018, item 1614) / Ustawa z dn. 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. 2018 poz. 1614).
- [32] Study of conditions and directions of spatial development of the city of Rzeszów. 2000, as amended / Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Rzeszowa. 2000, z późn. zm.

Websites / Strony internetowe:

- [33] page 1 / strona 1 <http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/rozszerzenie-granic-miasta/> jak-roslo-nasze-miasto
- [34] page 2 / strona 2 <http://bip.erzeszow.pl/urzed-i-jednostki-miasta/wydzialyurzedu-miasta/wydzial-ochrony-srodowiska-i-rolnictwa/info/mapa-akustyczna>
- [35] page 3 / strona 3 <http://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/56,34962,18383479,najpiekniejszy-widok-na-miasto-ze-sw-rocha,,7.html>
- [36] page 4 / strona 4 <http://rzeszow.naszemiasto.pl/artukul/kopiec-konfederatow-barskich-miejsce-zapomniane-i,2660526,artgal,t,id,tm.html>
- [37] page 5 / strona 5 <http://rzeszow.wyborcza.pl/rzeszow/7,34962,23919400,kopiec-konfederatow-barskich-w-rzeszowie-kiedys-populame.html>
- [38] News Bulletin of Rzeszów City Hall / Serwis informacyjny UM Rzeszowa <http://www.rzeszow.pl/miasto-rzeszow/dane-statystyczne/rzeszow-w-liczbach>.

About authors

Agnieszka Wójcik-Popek – a landscape architect, a former employee of the University of Rzeszów, a PhD student at Krakow University of Technology, in her doctoral thesis undertook the subject of the influence of green areas on the structure of cities. Her research interest concentrates on heritage in landscape and garden exhibitions.

Agata Jaworska – student of landscape architecture, graduate of Land Management at Krakow University of Economics. In her previous works, she has dealt with the subject of revitalization of the former sulfur mine site in Machów and development of the Machowski Reservoir coast area.

Łucja Kołodziej-Marek – student of landscape architecture, graduate of Land Management at Pedagogical University of Krakow. In her previous work she has dealt with the subject of revitalization of post-industrial areas located in the Tarnobrzeg Special Economic Zone.

O autorach

Agnieszka Wójcik-Popek – architekt krajobrazu, były pracownik Uniwersytetu Rzeszowskiego, uczestniczka studiów doktoranckich na Politechnice Krakowskiej, w pracy doktorskiej podejmuje tematykę wpływu terenów zieleni na strukturę miasta. W swoich pracach zajmuje się zagadnieniami dziedzictwa kulturowego w krajobrazie oraz wystawami ogrodowymi.

Agata Jaworska – studentka architektury krajobrazu, absolwentka gospodarki przestrzennej na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie. W dotychczasowych pracach podejmowała tematykę rewitalizacji terenu dawnej kopalni siarki w Machowie oraz zagospodarowania fragmentu brzegu Zalewu Machowskiego.

Łucja Kołodziej-Marek – studentka architektury krajobrazu, absolwentka gospodarki przestrzennej na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie. W dotychczasowych pracach podejmowała tematykę rewitalizacji terenów przemysłowych znajdujących się na obszarze Tarnobrzelskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej.

Contact / kontakt: awojcik.urz@gmail.com

DOI: [10.15584/topiarius.2018.7.6](https://doi.org/10.15584/topiarius.2018.7.6)